

*Мусаева А.С.***ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ
МИФТЕР ЖАНА УЛАМЫШТАР***Мусаева А.С.***МИФЫ И ЛЕГЕНДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВА***A.S. Musaeva***MYTHS AND LEGENDS IN THE WORKS OF
CHYNGYZ AITMATOV**

УДК:82-1-9

Бул макалада Чынгыз Айтматовдун чыгармаларындагы мифология жана уламыштар, элдик фольклордун адамзаттын жашоосундагы ролу каралган. Адамдын мифке болгон көз-карашы жана анын зарылдыгы чоң мааниге ээ. Мифтин канчалык деңгээлде чындык окуяларга жакындык байланышы, адамдын аң-сезиминде өткөндү унутпай сактап, кийинкиге калтыруу жана келечекте туура пайдалануу, ата-эненин ордун билүү, жаратылышты кордобо, философиялык адеп-ахлак, адамдык сапатты биринчи орунга коюу жана жаштарга туура тарбия берүү. Көркөм-эстетикалык жактан чыгарманын миф аркылуу кубаттуу, таасирдүү болушу, көркөм-эстетикалык деңгээлин жогору болушу, чыгарманын мифтик-поэтикалык чеберчилик менен аткарылышы.

Негизги сөздөр: мифология, фольклор, миф, легенда, философия, идеялык-эстетикалык көз-караш, мифтик-поэтикалык, мифтик-эстетикалык, метафора, реалдуулук.

В данной статье рассматриваются мифы и легенды в произведениях Чынгыза Айтматова, роль фольклора в жизни человеческого общества. Человеческие взгляды по отношению к мифу и его важная значимость. Взгляды человека к мифам его важность имеет большое значение в жизни человека. Связь мифа с реальностью, к реальным событиям, в сознании человека не забыть прошлое, передать и в будущем беречь и использовать природные ресурсы, знать роль родителей, что значить для человека родители, беречь природу, философская мораль, на первом месте должно быть человеческое качество и правильно воспитывать молодежь. С художественно-эстетической стороны при передаче через мифы поднимается художественно-эстетический уровень произведения, мифо-поэтическое мастерство возвышает у человека чувства любви, жалости, и повышает восприятие произведения на высоком уровне.

Ключевые слова: мифология, фольклор, миф, легенда, философия, идейно-эстетическое мировоззрение, мифо-поэтический, мифо-эстетический, метафора, реальность.

This article discusses myths and legends in the works of Chyngyz Aitmatov, the role of folklore in the human's society;

human's views and treatment towards myth and its important meaning in the life. Myth's importance and the importance of people's views to myth play a big role. The connection of myth with the reality helps to keep the past in a human's mind, save and protect natural resources, know the importance and role of parents and their meaning in a certain person's life, keep in mind the philosophical morality which means that there should be only personal qualities and right way of raising children on the first place. On the artistic and aesthetic side, the artistic and aesthetic level of the work rises through transmitting myths, the mytho-poetic skill elevates a person's feelings of love, pity and increases the perception of the work at a high level.

Key words: mythology, folklore, myth, legend, philosophy, ideological and aesthetic worldview, mythic-poetic, mytho-aesthetic, metaphor, reality.

Чынгыз Айтматовдун кыргыз элдик фольклорду терең билгендигинен улам мифтин чындык менен айкалышуусу ишенимдүүлүктү жаратаары ачык болгондугун Ж.Турдубаевдин “Фантастическое укрупняет какие-то из сторон реального и, задав, «правила игры», показывает их философски обобщенно, до предела стараясь раскрыть потенциал развития выбранных его черт. Фантастическое – это метафора жизни, позволяющая увидеть её под новым, неожиданным углом зрения. Метафоры сделались особенно необходимы в наш век не только из-за вторжения научно-технических свершений, но, скорее, потому, что фантастичен мир, в котором мы живём».

“А в повести “Пегий пес, бегущий краем моря” Ч. Айтматов, объединяя нивхский и кыргызский фольклор, вводит в художественную структуру повести эпическую условность, изображая реальность”, – так считает исследователь творчества Ч.Айтматова профессор К.Асаналиев.

Г.Гачев писал: “Изучение быта и мышления, мифов первобытных народов, проделанное наукой XX века (Тэйлор, Фрэзер, Леви Брюль, Леви-Стросс и др.), обнаружило следующее парадоксальное соотношение: чем глубже погружаться в древность народов

и их воззрений, тем более на одно лицо начинают они выглядеть. Сходные орудия производства: топор, игла, колесо; аналогичные системы кровнородственных отношений; однотипные мифы о происхождении неба, земли, солнца, человека и т.п. Разнообразие, выходит, не на этом, древнейшем, уровне начинается, и, может быть, именно история создает лицо народа?”

Ч.Айтматовдун ааламы, адам жашоосунда өзүнүн башынан өткөн окуялар менен байыркы ата-бабасынын турмуштук тажрыйбасын талдап чыгып, канчалык ушул айтылып жаткан чыгармадагы мифтин чындык менен байланышына маани берүүсү керек.

Демек Кылым карытар бир күндөгү “Дөнөнбай куш жөнүндө” мифти алсак адамдардын ортосундагы күрөш бүтпөгөн сыяктуу, Сары өзөк талааларындагы жашаган Найман элинин бейпил турмушун бузуп кирген жуан-жуандардын укмуштуу адам чыдагысыноолору, акыл-эстен адашуу, өз энесин, өзүнүн ким болгонун унутуу, манкуртчулук, адамзаттын каалоосу чексиз, бирок аны акыл менен башкаруу алдынала миф аркылуу азыркы адамдарга, келечек муунга жеткирүү идеясы Ч.Айтматовдун чыгармаларынан орун алышы-миф, легенда көркөм-эстетикалык жактан дагы, идеясы жагынандагы улуу тажрыйба жана турмуштук сабак болот.

Өткөндү билбей жашоо, бүгүнкү чоң каталарды пайда кылат, жана келечек муунга эмне калтырабыз?, алар өткөндү билбесе өзүнөн кийинки муундарга эмнени берет деген суроо келип чыгат?

Ч.Айтматов өзүнүн жан дүйнөсүндөгү болгон көйгөйдү К.Ибраимов мындайча баяндайт “от первых, еще детских соприкосновений с добром и злом до тяжелой немоты и озарений перед лицом “проклятых” вопросов земного существования в пору возмужания и зрелости”. Демек, фольклордо адам менен жаратылыштын, адамзаттын бири-бирине болгон мамилеси миф, уламыштар аркылуу өзүнүн бийик деңгээлине жетет деген ойду пайда кылат, ал эми өз орду менен колдонуу автордун гана чеберчилигине көз каранды. Табиятты өзүнө баш ийдирип алуу прогресстин дүркүрөп өсүшүнүн негизинде биринчиден, жаратылыштын адамзатка кызмат кылуусу, цивилизация жолунда алдыга жылуусу жан умтулуусу, экинчиден, адамдык сапаттар жоголуп адамзат кыйроого учурап, ал колдонуучу катары өз башы менен өз кылган ишинин курмандыгы болуп калат. Дастандарга кайрылуу менен Ч.Айтматов дүйнөлүк адамзаттын жан дүйнөсү мифке канчалык жакындыгын, цивилизация учурунда анын канчалык деңгээлде жок болуп кетип жаткандыгын, ата-бабалардын байыркы доордо маани берип теренден түшүнүп өзүлөрү менен ички дүйнөсүндө алып жүргөндүгүн унутууга болбойт

деген пикирге алып келет.

Мифологиялык сюжеттердин укумдан тукумга сиңип калган адамдардын ички дүйнөсү адамдардын адеп-ахлагынын призмасы аркылуу берилиши, азыркы менен келеркини- өткөн мезгил менен терең байланышы Ч.Айтматовдун ишмердүүлүгүнүн бир белгиси катары белгилүү болду. Башкача айтканда элдик мифология “обращение к мифам, легендам, притчам – это попытка найти современное применение прошлому” [1].

Ч.Айтматовдун турмуштук философия, социалдык философияга сүңгүп кирген жана сугарылган идеялары жана анын элдик оозеки чыгармачылык менен байланышы келечек менен азыркы элдердин жашоосуна рухий таяныч болот десек жаңылышпайбыз. Кыргыз элинин, жалпы эле адамзаттын жашоо тажрыйбалары алардын акыл-эсинин ядросу катары өткөн элдин турмушунун сабактары элдик акыл-ой кампасында жашап туруусу зарыл, б.а. адамзат өткөндү эстеп, болуп жаткан окуяларга өзгөчө көңүл буруп, бүгүнкүнү акылы менен таразалап, эртеңкиге кылдат, аярлык менен кадам ташташы керек.

А.К. Исмухановдун монографиясында миф менен азыркы адамдардагы чындыкты жана табигат менен байланышы “Миф и реальность в произведениях Ч.Айтматова” приводит следующие мысли: «Благодаря мифу, писатель поднимает острые проблемы человека современного, и самое главное – касается нравственной стороны человеческой жизни, что раскрывается в нерушимой связи поколений, незыблемой связи человека с природным началом» [А.К. Исмуханов] сүрөттөйт.

Ч.Мамытбекованын изилдөөсүндө “Кыямат”, «Тоолор кулаганда» (Вечная невеста)”, “Кассандра тамгасы” чыгармаларында көпчүлүк адабиятчылар “фольклор как источник национальной самобытности. Айтматов считал, что наиболее плодотворным путем в освоении фольклора является использование мифологем. Осознанно и целенаправленно он использовал мифы разных народов (киргизского, казахского, нивхского) в своих повестях и романах”. Демек, улуттун улуулугу ушул миф, уламыштар аркылуу, алардын ички дүйнөсүндө сакталып келе жаткандыгында. Ч.Айтматов кыргыз элинин гана көйгөйүн миф, уламыш аркылуу чагылдыруу менен бүткүл адамзат жашоосундагы ааламдашуунун доорундагы бизге керек болгон маалымат десек да болот, бизге жетпей жаткан “Адамзат ойлонгон, өткөндү эсте, бүгүн ойлон, эртең жаңы кадам ташта деген “үн” болсо керек деген ойдомун.

Миф, уламыш биздин өткөн жашоонун маңы-

зын, өзөгүн түзгөн жаа, ал аркылуу тарбияланып келген ата-бабаларыбыз, маани-маңызын түшүнүп, бизге мурас катары берилип, муундан муунга өтүшү Ч.Айтматовдун чыгармаларында миф аркылуу өзгөчө идеялык мааниси терең берилген, миф менен чындыкты байланыштыруу, жазуучунун көркөм дүйнөсүн түзүп тургандай.

Белгилеп кетчү нерсе чыгарма жаратуунун эң бир татаал ыкмасы бул миф, уламыш аркылуу өткөн менен азыркыны байланыштырып сүрөттөп берүү.

Тил душманын да, тууганын да тааныбайт, кайда бурсаң ошол жакка кетет, анын кесепети көп адамдарга тиет дешет, бирок анын кызматы баардыгыбызга керек. Ушул эле эне тилибизди эмгек жазабыз пикир алышабыз, анын ар нукка салабыз, ал бир тараптуу деп айтуудан алыспыз. Ч.Айтматовдун ар бир чыгармасында адамдык факторлордун кулк-мүнөз, көзкараш, “адам деген улуу бийиктик”, мифтер аркылуу чыгарманын стилин өзгөртүп, окурманга жеткиликтүү жеткизип, мифтеги образдар аркылуу өткөн доорду бүгүнкүнү келечекти дүйнө таанымды маданиятты, тарыхты көркөм чагылдырып келечек муунга калтыруу. Миф дүйнөсүндө жашап, аны чындык байланыштырып, таасирдүү кылып чеберчилик менен жазуу новатордун гана дараметине жараша болот. Адамзаттын аң-сезими өткөн турмушу келечек жашоосу ата-бабалардын башынан өткөргөн тарыхын келечек муун унутпашы керек жана сактап, сабак алышы зарыл. Ч.Айтматовдун чыгармаларында жашаган мифтер жана уламыштар кыргыз элинин өткөнү менен тыгыз байланышкан. Өткөн доор өзүнүн дөөлөттөрү, уламыш дастандары менен философиялык жогорку аң-сезимдин адеп-ахлактын көөнөргүс мурастарын миф аркылуу берүүгө ошол замандын адамдарынын терең философиясы таасир берген. Миф жана уламыштар Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында эбегейсиз зор эстетикалык көркөмдүлүктүү жаратып, профессионалдуулукту, ашкере чеберчиликти баяндайт. Чындык менен мифтин байланышы анын чыгармаларынын өзөгүн түзүп, негизги көңүлдү өзүнө бурат. Албетте, адамзат өзүнүн санжырасын, тарыхын, маданиятын таанып билүүдө биринчиден, миф, жомок, уламыштар аркылуу өзүн тааныса, экинчиден, өзүнүн урпактарына калтырып, сактап келген. Бул чындык. Айтматовдун чыгармачылыгы дүйнө адабиятында таасирдүү болушу мифологияны туура билиши, терең катмарга синдирип андагы баалуулуктарды

таанып билип келечек муунга калтырышы, анын таланттуу экендигинен күмөн санатпайт. Маселен, “Ак кеме” чыгармасындагы “Бугу эненин жомогу” кыргыз элинин жоого таланып, кырылып бешиктеги баланын Бугу эненин сүтүн ичип, андан кыргыз журтунун, анын ичинде кыргыз уруусунун таралышы, фантастика менен чындыктын айкалышы бири-бирине жакындашы автордун гана чеберчилиги аркылуу ийине жетип, чындыкка жакындашып образдуулугу күчөп, көркөмдүүлүгү ашып турганы - новатордун ишмердүүлүгү экенин тастыктайт. Башка тилдерге которулган чыгармаларында дагы Ч. Айтматовдун мифология темасына кайрылуусу көпчүлүктүн көңүл чордонуна орун алган. Чыгармаларда миф, легенда аркылуу берүү ар кимдин эле колуна келе бербейт. Аны терең изилдегендер бул өзгөчө ыкма экендигин элестүүлүк образдуулук, мифтик эстетикалык жогорку бааны берери бышык. Мифология темасы азыркы учурда абдан актуалдуу болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Автономова Н. С. Рассудок-Разум-Рациональность / Н.С. Автономова. - М.: Наука, 1988.
2. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира / М. Ферро. - М.: Высшая школа, 1992.
3. Акматалиев А.А. Слово об Айтматове / А.А. Акматалиев. - Бишкек, 1991.
4. Асаналиев К. Аил Шекер и космос. Ч. Айтматов: Художественная семантика образов / К. Асаналиев. - Бишкек, 2004.
5. Белая Г.А. Философско-этические проблемы современной литературы / Г.А. Белая. - М., 1982.
6. Бочаров А.Г. Эпос повседневности / А.Г. Бочаров // Литературное обозрение. - 1981. - №3. - С. 8-12.
7. Гачев Г.Д. О национальных картинах мира / Г.Д. Гачев // Народы Азии и Африки. - 1967. - № 1. - С. 77-92.
8. Ибраимов К. Миф и миропонимание в гуманистической философии Ч.Айтматова / К. Ибраимов. - Бишкек, 1998.
9. Ибраимов К. «Чингиз Айтматов как мифотворец – мудрец века». - Бишкек, 2018.
10. Мамытбекова Ч. Особенности творчества русскоязычных писателей Средней Азии. / Журнал 2014. - С. 280
11. Кацев А. Роль Ч. Айтматова в сближении национальной и общечеловеческой культур / А.Кацев // Данакер. - 2008. - №2. - С. 34- 35.
14. Лайлиева И.Д. Кыргызский роман на рубеже XX-XXI веков / Вестник КРСУ. - 2014. - Том 14. - №6. - История.